

Johan Örestig, Hanna Bäckström och Erik Persson

EU-migrantdebatten som ideologi

Rättigheter, skyldigheter och ansvar i den kapitalistiska välfärdsstaten

I länder som blivit världsberömda för sina välfärdssystem har tiggeri blivit en del av stadsbilden. Tält- och husvagnsläger växer fram och vi ser en typ av fattigdom som många nog hoppades hörde det tidiga industrisamhället till. De fattiga är i regel romer och EU-medborgare, ofta från länder som Rumänien och Bulgarien. Denna grupps fattigdom är naturligtvis inte ny. Men

i och med EU:s östliga utvidgning och principen om den fria rörligheten har fattigdomen »flyttat hit« och existerar numera sida vid sida med välfärdsstaten. I de nyligen bosatta EU-migranterna¹ har många svenska kommuner fått nya invånare som i praktiken lever i en rättslös tillvaro utan det sociala skyddsnät som majoritetsbefolkningen har tillgång till.

1. Vi använder termen EU-migrant för att beskriva de grupper av utsatta EU-medborgare som försörjer sig och sina familjer genom tiggeri i Sverige. Begreppet är långt ifrån optimalt, då alla EU-medborgare som flyttar inom unionen per definition skulle kunna kallas EU-migranter. Uttrycket har dock i den svenska debatten kommit att användas som ett mindre stigmatiserande begrepp än »tiggare«, och mindre etniskt definierande än »romer«. Samtidigt kan begreppet sägas utgå från problematiska föreställningar om »migranten« som en rasifierad, annorlunda figur. Vi använder alltså termen, dels i brist på bättre vedertagna *forts på nästa sida*

Det som kallats »den nya utsattheten«² har gett upphov till en hätsk debatt. En dimension i debatten är antiziganism. I Umeå har exempelvis ett före detta socialdemokratiskt kommunalråd orsakat återkommande debatter genom uttalanden om EU-migranter som knyter an till en lång tradition av antiziganistisk mytbildning.³ Men EU-migrantdebatten är också en fråga om något mer principiellt, nämligen en strid om vem som anses ha »rätt till rättigheter«. Vilka människor är, för att tala med den franske filosofen Jacques Rancière, inte bara del av samhället utan också *erkända* delar i den ordning som garanterar sociala rättigheter?⁴ Vilka skyldigheter följer med de rättigheter som en viss samhällsordning erbjuder? I denna text vill vi diskutera EU-migrantfrågan som ett problem kopplat till dominerande uppfattningar om social rättvisa som i sin tur är rotade i det kapitalistiska systemet i allmänhet och välfärdsstatens logik i synnerhet. Vi vill visa att en radikal kritik som tar fasta på väl-

färdsstatens begränsningar synliggör behovet av att den svenska vänstern omprövar den strategi som ständigt söker politiska lösningar via staten och lägger större kraft på en strid om vilka principer civilsamhällets organisering ska grundas på.

EU-migrantfrågan och välfärdsstaten som normerande ordning

Samhällen är inte bara en ansamling kroppar sammanlänkande i ömsesidiga beroenden utan också kulturella gemenskaper. Varje samhälle består av historiskt unika sammansättningar av maktförhållanden och ekonomiska, politiska och sociala strukturer. Dessa sammansättningar präglar i sin tur de sociala normer som dominerar i samhället. I EU-migrantfrågan står en specifik typ av normer i centrum, så kallade *reciprocitetsnormer*, det vill säga etablerade föreställningar om vilka rättigheter respektive skyldigheter man har som del i samhället.⁵ Sådana normer är

forts från föregående sida alternativ, och dels för att vi diskuterar just själva debattens utformning. När vi skriver »EU-migrantfrågan« och diskuterar bilden av »EU-migranter« implicerar detta alltså en kritisk analys av termen i sig och den kontext som formar dess mening. För en diskussion av migrantbegreppet i relation till ras/etnicitet, se till exempel Catrin Lundström, *White Migrations. Gender, Whiteness and Privilege in Transnational Migration* (2014).

2. Bo J. A. Haglund och Hans Swärd, »Den nya utsattheten. Om EU-migranter och tiggeri«, i *Socialmedicinsk tidskrift* volym 92, nr 3 (2015).

3. »Lennart Holmlund polisanmäls«, i *Västerbottens-Kuriren*, 17 oktober 2015.

4. Jacques Rancière, »Tio teser om politik«, i *Fronesis* nr 19–20 (2004).

5. Herbert Gintis, Samuel Bowles, Robert Boyd och Ernst Fehr, *Moral Sentiments and Material Interests. The Foundation of Cooperation in Economic Life* (2005).

ett helt centralt, men relativt förbisett, inslag i EU-migrantdebatten. När tiggeri beskrivs som en »ovärdig« eller »ohederlig« försörjningsform speglar det normer om vad som förväntas av den som vill vara del av den samhällseliga gemenskapen; när det hävdas att ansvaret för EU-migranternas fattigdom ligger hos »hemlandet« säger det något om hur vi ser på frågan om vem som ska garantera möjligheten till ett »värdigt« och »hederligt« liv.

Välfärdsforskningen har under de senaste decennierna sökt utveckla en förklaringsmodell för hur reciprocitetsnormer uppstår i dagens samhällen. I ett av de mest inflytelserika arbetena på detta område menar den tyske sociologen Steffen Mau att välfärdsstater, genom sina regelverk, ersättningssystem, villkor för tillträde och sin politiska karaktär, ska betraktas som formella och storskaliga medskapare av »moraliska ekonomier«. ⁶ Begreppet myntades ursprungligen av den brittiske historikern E. P. Thompson. ⁷ Han argumenterade för att reciprocitetsnormer var avgörande för att förstå orsakerna till de återkommande brödupproren i 1700-talets England som han studerade. Thompson slog fast att den folkliga vreden inte i första

hand berodde på hunger och desperation. I stället exploderade upproren i situationer då breda folklager upplevde att styrande grupper hade brutit mot allmänt accepterade normer om elitors samhällsansvar. Thompson kallade dessa normer för samhällets »moraliska ekonomi« eftersom de fungerar som en sorts osynliga kontrakt, som kulturella system av föreställningar om vad vi som medborgare har rätt att kräva av, och är skyldiga att bidra med till, samhället.

För att förklara hur välfärdsstaten producerar moraliska ekonomier kombinerar Mau Thompsons begrepp med nyinstitutionell teori. I ekonomihistorikern Douglass C. Norths anda betraktar han välfärdsstaten som en institutionell ordning som anger »spelets regler«, det vill säga de formella regler, belönings- och bestraffningssystem och rutinartade praktiker som ger relationen mellan individer inom politiken och ekonomin dess reglerande struktur. ⁸ Välfärdsstatens framväxt präglades av starka konflikter mellan grupper som favoriserade olika principer för hur välfärdssystemet skulle organiseras. Resultatet blev i regel klasskompromisser som låg långt från de enskilda grupperingarnas krav. ⁹ Men när

6. Steffen Mau, *The Moral Economy of Welfare States. Britain and Germany Compared* (2003).

7. E. P. Thompson, »The moral economy of the English crowd in the eighteenth century«, i *Past and present* (1971), s. 76–136.

8. Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (1990).

9. Peter Baldwin, *The Politics of Social Solidarity* (1990).

systemen väl var på plats och hade satts igång så aktiverades ett slags återkopplingsmekanism som påverkade reciprocitetsnormerna bland medborgarna.¹⁰ I takt med att människor började handla enligt välfärdssystemets principer framstod principerna i allt högre grad som självklara och rättvisa.

Vilka reciprocitetsnormer dominerar då i ett land som Sverige? De skandinaviska välfärdsmodellerna brukar kategoriseras som »generella« system.¹¹ Det betyder i korthet att alla medborgare i landet har samma rätt till ett socialt trygghetssystem som regleras av staten och finansieras via skatter och arbetsgivaravgifter. En grundbult i det generella välfärdssystemet är »arbetslinjen«, som historiskt sett har haft olika betydelser, men som i allmänhet handlat om att utforma villkor och ersättningsnivåer i socialförsäkrings-systemen så att de stärker incitamenten för lönearbete.¹²

Vi menar att den moraliska ekonomin som den svenska välfärdsstaten gett upphov till anger ramarna för EU-migrantdebatten på vissa sätt som påver-

kar både själva problemformuleringen och föreställningarna om problemets lösning. Den moraliska ekonomin säger att nyckeln till sociala rättigheter är och bör vara medborgarskap och arbete. Ur detta perspektiv blir EU-migranternas utsatthet och fattigdom ett resultat av att deras hemländer inte garanterar alla sina medborgares sociala rättigheter. De tvingas till tiggeri, vilket allmänt betraktas som en »ovärdig« inkomstkälla i ett samhälle där lönearbete är dominerande försörjningsform.

Inom ramen för den rådande moraliska ekonomin uppenbarar sig två lösningar som dominerat debatten. Å ena sidan föreslås problemet lösas genom »återvändande«. Sverige ska utöva påtryckningar på EU för riktade sanktioner mot Rumänien och Bulgarien i syfte att tvinga staterna att ändra sin politik gentemot sina romska medborgare. Väl tillbaka ska de garanteras rätten till arbete, vilket betraktas som nyckeln till andra rättigheter som drägliga boendeförhållanden. Å andra sidan föreslås problemet lösas genom

10. Joe Soss and Sanford F. Schram, »A Public Transformed? Welfare Reform as Policy Feedback«, i *American Political Science Review* volym 101, nr 1 (2007), s. 111–127.

11. Denna kategorisering återfinns exempelvis i teorin om välfärdsregimer som presenterades i Gösta Esping-Andersens inflytelserika arbete *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990), där han skiljde mellan socialdemokratiska (generella), liberala och konservativa välfärdsregimer. Den generella modellen skiljer sig från liberala välfärdssystem som bygger på behovsprövning, det vill säga ersättningar som enbart går ut till dem som bedöms vara i särskilt behov.

12. För en genomgång av arbetslinjens förändring under 1900-talet, se Malin Junestavs doktorsavhandling *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001* (2004).

assimilering. EU-migranterna ska avhysas från tält- och husvagnslägren, gå upp i majoritetsbefolkningen och lyftas ur fattigdomen genom lönearbete. Denna linje framkommer tydligt hos den politiska ledningen i Malmö som i ett svar på en debattartikel, där EU-migranter kräver att få stanna i det stora Sorgenfrilägret, deklarerar:

Vi välkomnar er till Malmö för att försöka finna arbete och uppehälle. Ni har samma rätt som övriga EU-medborgare att under tre månader försöka hitta en varaktig inkomst. [...] Samtidigt måste vi använda samma regelverk för er som för andra som tillfälligt vistas i staden. Det är inte lagligt att bosätta sig på någon annans mark utan tillstånd. Malmös miljöförvaltning bedömer att bopplatsen på Sorgenfri både riskerar att skada er egen hälsa och påverka miljön i lägrets omgivning.¹³

Vår poäng är att dessa två huvudlösningar inte bara framstår som de enda realistiska utan också som de enda rätta och rättvisa lösningarna på detta problem. Rättigheter och skyldigheter konstitueras i en institutionell kontext där välfärdsstatens moraliska ekonomi spelar en viktig roll. Denna institutionella logik får en status av en naturlig ordning som individer och grupper har att anpassa sig efter. Samtidigt uppfat-

tas alla krav på att det är systemet som måste omvandlas eller att tillfälliga lösningar måste tillåtas som orättvisa former av särbehandling som hotar samhällets sammanhållning.

Vi vill hävda att välfärdsforskningen säger något väldigt viktigt om mekanismerna bakom de reciprocitetsnormer som strukturerar EU-migrantdebatten. Dessa normer tycks tvinga sig på alla som diskuterar frågan oavsett om de träder fram som motståndare eller försvarare av EU-migranterna. Motståndarna hävdar att eftersom EU-migranterna är medborgare i ett annat land och inte arbetar och betalar skatt i Sverige så är de inte heller berättigade att ta del av de sociala rättigheter som vårt välfärdssystem ska garantera. Försvararna hävdar att EU-migranterna berövats rätten till arbete och att samhället måste göra olika insatser för att minska lidandet på kort sikt. Men på lång sikt delar både motståndarna och försvararna samma vision: de fattiga ska ta sig ur sin fattigdom genom att sättas i arbete. Båda positionerna stannar inom ramen för det etablerade systemet och diskuterar EU-migrantfrågan som en anomali, som ett olycksfall i integrationsarbetet. Därigenom misslyckas båda positionerna att synliggöra hur denna typ av exkludering och utsatthet faktiskt utgör en logisk förlängning av välfärdskapitalismen.

13. Carina Nilsson (S) och Nils Karlsson (MP), »Ni är välkomna att söka arbete och bostad«, debattartikel i *Sydsvenskan*, 2 september 2015. – Trots intensiva protester utrymdes och revs lägret i Sorgenfri i början av november 2015. Red. anm.

Till kritiken av välfärdsstatens moraliska ekonomi

Välfärdsforskningen har övertygande visat hur välfärdsstatens moraliska ekonomi fungerar som ett normativt kitt som villkorar rätten till rättigheter. Taget för sig själv menar vi dock att de nyinstitutionella perspektiven underskattar svårigheterna att bryta den rättighetsparadox som EU-migranterna lider under. Det till synes enkla svaret att de ska erbjudas »vanliga jobb« och därigenom bryta sin fattigdom framstår som naivt i ljuset av en radikal förståelse av vad välfärdsstaten är för ett slags system. För att förstå hur detta fungerar måste vi komplettera analysen med ytterligare ett par teoretiska perspektiv.

Reciprocitetsnormer som exkluderingsmekanism

Ett första steg består i att undersöka vad som följer av att den typ av gemenskap som välfärdsstatens moraliska ekonomi etablerar och tar för givet, är en gemenskap som grundar sig på just jämbördigt utbyte mellan dem som erkänns som likar. Att vara inkluderad innebär att vara med och bidra, och att exkluderas blir följaktligen detsamma som att stå utanför produktionen, att aldrig »bidra till BNP«. Detta antagande fångas väl i de senaste decenniernas politiska

diskussion om det oroväckande »utanförskapet«. ¹⁴

Som antropologen Marcel Mauss beskrev i sitt klassiska verk *Gåvan* från 1925, bidrar transaktioner av gåvor och gengåvor – i välfärdsstatliga termer beskattning av arbete i utbyte mot riskspridning och socialt skydds nät – till social sammanhållning. ¹⁵ Problem uppstår förstås när någon, av någon anledning, inte kan eller tillåts bidra till systemet, eller när någons bidrag inte erkänns som värdefullt. En systematisk exkludering från den gemensamma ekonomin och arbetsmarknaden är också vad som drabbar en stor del av EU:s romska minoritetsgrupper, med migration och »tiggeri« som yttersta konsekvenser.

Det finns dock en mer grundläggande strukturell problematik i ömsesidighetens logik, som blir uppenbar just när gemenskapen krackelerar. När någon »misslyckas« med att göra sin del, eller anklagas för att låta bli, förvandlas förväntningarna på reciprocitet raskt till en oinlöst skuld – en sorts moralisk hållhake som ger »borgenären« en potentiell maktposition. Som den amerikanska statsvetaren Kathleen Arnold påpekar i sin diskussion om hemlöshetens funktion i relation till medborgarskapet, spelar skuldbegreppet en central roll i formeringen av

14. Jämför Tobias Davidsson, »Utanförskapet. En diskursanalys av hur begreppet utanförskap artikulerades i den svenska riksdagsdebatten 2003–2006«, i *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 2 2010, s. 149–169.

15. Marcel Mauss, *Gåvan* (1972 [1925]).

den abstrakta, politiska gemenskapen.¹⁶ Men i stället för att leda tankarna till »eliters samhällsansvar«, som Thompson diskuterade angående 1800-talets bröduppror, så används denna skuldlogik i allt högre grad för att skilja ut förtjänta från oförtjänta, värdiga från ovärdiga. I enlighet med marknadens premiering av nytta, så skrivs enligt Arnold *vår* skuldkänsla inför de hemlösa – som i det här sammanhanget måste inkludera både svenska medborgare och människor som saknar uppehållstillstånd eller uppehålls rätt i Sverige – om till *deras* skuld gentemot oss: »Vår fränsägelse av ansvar gör oss till vittnen till fattigdomens spektakel, till de hemlösas utsatthet för väder och vind, för trakasserier, våld och arresteringar, där skulden i ordet *Schuld* kan bli en skuldkänsla, men en skuldkänsla som aldrig upphör.«¹⁷ Arnold konstaterar vidare att: »Vi skulle gärna vilja göra den till en enkel transaktion med en början och ett slut, men detta är omöjligt.«¹⁸ Inför detta oändliga ansvar är det lätt att skuldkänslan förvandlas till ett förakt för den andres oförmåga att klara sig själv. Arnold beskriver de hemlösa medborgarna som »en politisk Andre på

inrikesnivå, mot vilken medborgarens självidentitet kan definieras.«¹⁹ Hemlösa EU-medborgare och papperslösa, som är bosatta i Sverige men saknar och förvägras personnummer, kan sägas möta ett liknande, kanske ännu starkare, moraliserande avståndstagande. I dessa fall intensifieras dynamiken inte sällan också av en rasistisk logik som söker och konstruerar essentiella olikheter hos dessa »icke-förtjänta« grupper.

»Zigenaren« som det

borgerliga samhällets mardröm

Arnolds diskussion om skuld visar alltså hur välfärdsstaten bygger på en logik som systematiskt exkluderar dem som av olika anledningar inte kan leva upp till kraven på motprestationer. Här finns också en viktig växelverkan mellan rasistiska tankemönster, som antiziganism, som reproducerar kulturella föreställningar om »andra«, främmande kroppar – och välfärds-systemets strukturella uteslutningsmekanismer. Antiziganismen kan spåras hundratals år tillbaka i tiden och kan inte reduceras till faktorer som hör det moderna samhället till. Samtidigt måste rasismen förstås som ett för-

16. Ett kapitel ur Arnolds bok *Homelessness, Citizenship and Identity. The Uncanniness of Late Modernity* (2002) publicerades i *Fronesis* nr 42–43 (2014), s. 37–52, under titeln »Hemlöshet, medborgarskap och skuld«.

17. Kathleen Arnold, »Hemlöshet, medborgarskap och skuld« (2014), s. 47.

18. I det engelska originalet utnyttjar Arnold det faktum att engelskan har två ord för skuld (tyskans *Schuld*), *debt* och *guilt*, som i den svenska översättningen motsvaras av »skuld« respektive »skuldkänsla«.

19. Arnold, »Hemlöshet, medborgarskap och skuld« (2014), s. 44.

änderligt system, som anpassar sig till logiken i aktuella kunskapssystem och förändrade materiella strukturer. Med denna utgångspunkt vill vi hävda att antiziganismen får en specifik roll och betydelse i och med kapitalismens etablering och de nationella välfärdsstaternas framväxt; en roll som blir central för hur frågan om tiggeri och romska EU-migranter hanteras i det samtida Sverige. Den tyska marxisten och feministen Roswitha Scholz menar att den särskilda form som dagens antiziganism tar, kan spåras till de kapitalistiska existensvillkor hon benämner värde- och avspaltningsförhållandet.²⁰ De som pekats ut som »zigenare« får förkroppsliga egenskaper som hotar det borgerliga samhällets grundvalar.

För att förklara Scholz resonemang måste vi börja med Marx. Det som enligt Marx kännetecknar kapitalet som sådant är att det är en *värdesumma* som förmerar sig. Det handlar inte om ett nollsummespel där en kapitalists profit direkt motsvarar andra kapitalisters förluster, utan om en ökning av det totala kapitalet. För att denna ackumulation

över huvud taget ska vara möjlig måste kapitalisten finna en vara på marknaden »vars bruksvärde äger egenskapen att vara källa till värde«.²¹ Denna vara måste dessutom kunna producera mer värde än vad den kostar. Den enda vara som äger denna egenskap är enligt Marx *arbetskraft*. Därmed blir skapandet och säkrandet av tillgången på arbetskraft ett villkor för ackumulationsprocessen. I avsnittet »Den så kallade ursprungliga ackumulationen«²² visar Marx, genom en analys av kapitalismens utbredning i det brittiska samhället, att detta skapande av arbetskraft var en våldsam process som förutsatte etablerandet av den »dubbelt fria« arbetaren. Å ena sidan måste arbetaren i rättslig mening erkännas som fri försäljare av arbetskraft. Med det menas att arbetaren är fri att sälja sin arbetskraft på en marknad och inte binds till en enskild feodalherre eller slavägare. Å andra sidan måste arbetarna befrias från egendom genom att bli berövade »alla sina produktionsmedel och alla de garantier, som den gamla feodala rättsordningen gav dem«.²³ Den borgerliga staten får

20. Roswitha Scholz, »Homo Sacer und »Die Zigeuner«. Antiziganismus – Überlegungen zu einer wesentlichen und deshalb »vergessenen« Variante des modernen Rassismus«, i *Exit!* nr 4 (2007). Scholz ansluter sig här till en rad försök att genom ekonomikritik identifiera de historiskt specifika rötterna till olika former av rasism. Ett liknande exempel är Moishe Postone, »Antisemitism och nationalsocialism«, i *Kris & Kritik* nr 2–3 (2014).

21. Michael Heinrich, *Introduktion till de tre första volymerna av Kapitalet* (2013), s. 111.

22. Karl Marx, *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin*, första boken, *Kapitalets produktionsprocess* (1969 [1867]), s. 628–671.

23. Karl Marx, *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin*, tredje boken, *Den politiska ekonomins totalprocess* (1973 [1894]).

här en central betydelse som *rättsstat*.²⁴ Det betyder att staten får i uppgift att genom repression och lagstiftning undanröja alternativa försörjningsformer som hotar tillgången till billig arbetskraft.²⁵ Det är ytterst eftersom rättstaten har denna kontrollerande uppgift som den inte kan acceptera tiggeri i det offentliga rummet eller bosättningar på privat mark som i Sorgenfri i Malmö – inte på grund av omsorg om den som sitter på gatan eller sover i husvagnen. »Zigenaren«, som enligt stereotypen står vid sidan av arbetsmarknaden utan ambition att slå sig in på den och bli »en av oss«, framstår som en dålig förebild för den skötsamma arbetskraft staten har att (åter)ska.

Samtidigt är ju vardagen fylld av aktiviteter som inte är lönearbete, men som ändå uppmuntras. Scholtz menar att detta beror på att en total varufiering skulle medföra det varuproducerande systemets undergång. Det är därför som det kapitalistiska samhället med nödvändighet splittras upp i en produktiv sfär, dominerad av värdet, och en »avspaltad«, reproduktiv sfär som domineras av kvinnligt konnoterade egenskaper såsom omvårdnad och omsorg. Utan de obetalda omsorgsaktiviteter som dagligen utförs i denna andra sfär skulle kapitalet inte kunna repro-

ducera den billiga och »motiverade« arbetskraft det behöver. Med andra ord förutsätter kapitalets fortlevnad en rad aktiviteter som bygger på principer som står i motsats till värdets egna. Av denna anledning blir det viktigt att säkerställa att de aktiviteter som står utanför värdet ändå anpassas till att tjäna värdets utbredning, det vill säga att de blir del av värdeförhållandet i form av avspaltning. Den borgerliga statens funktion som rättsstat, som på juridisk väg försvårar alternativa försörjningsformer, kommer därför enligt Scholz med nödvändighet att kompletteras med dess roll som *socialstat*: en stat som med olika medel söker koppla sociala rättigheter och trygghetssystem till aktiviteter i linje med kapitalets egen logik.

I enlighet med denna avspaltningsslogik träder den stereotypa bilden av »zigenaren« fram som en obegriplig och därför skrämmande gestalt, vilket blir tydligt även i EU-migrantfrågan. EU-migranter som försörjer sig genom att tugga störet den kapitalistiska ordningen eftersom de inte kan placeras i vare sig den produktiva eller i den reproduktiva sfären. De lönearbetar inte och tycks inte heller integrerade i de avspaltade aktiviteter som klassas som »sammällsnyttiga«. I stället framträder den tiggande EU-migranten »som

24. För vidare diskussion om »den borgerliga statens formbestämningar«, se Heinrich, *Introduktion till de tre första volymerna av Kapitalet* (2013).

25. För en översikt över denna historiska disciplineringsprocess, se Saskia Sassen, *Territorium, makt, rättigheter. Sammansättningar från medeltiden till den globala tidsåldern* (2007), s. 162–178.

en gestalt som förkroppsligar ett liv bortom de skötsamma arbetarnas disciplinerade kroppar«. ²⁶ Denna gestalt är extra skrämmande i rättsstatens ögon eftersom den inte kan isoleras till den etniska gruppen romer. Det som är så chockerande är att »zigenarens« liv å ena sidan framstår som ett naket liv utanför arbetstvånget, det reproduktiva arbetet och samhällets skyddsnät, och å andra sidan ter sig som ett medvetet valt »utanförskap«, där man, till skillnad från olycksdrabbade arbetslösa, sjuka, unga eller gamla individer som inte är arbetsföra, inte aktivt tycks längta efter att underkastas värde- och avspaltningförhållandet. Med det sagt är det viktigt att betona att »tiggeri« och andra okonventionella överlevnadsstrategier inte per automatik ska ses som subversiva – en sådan slutsats ligger farligt nära den romantiserande men lika stereotypa bilden av »zigenarlivet« som exotiskt, spännande och »civilisationskritiskt«.

Vad betyder denna analys av socialstatens och rättsstatens funktion för EU-migrantdebatten? Låt oss börja med vad det inte betyder: vi söker inte en reduktionistisk förklaring som spårar hela problematiken kring EU-migranterna till det kapitalistiska systemets logik. Med Antonio Gramsci betraktar vi »det sunda förnuftet«, ²⁷ det historiska blocket av delade försanthållanden, som

en arkeologisk utgrävningsplats. Bilden av den romska EU-migranten färgas av sedimenterade lager från olika historiska perioder. Förmoderna former av antiziganism samexisterar med moderna normsystem och skapar tillsammans ett komplext nät av bestämningsfaktorer för den moderna antiziganismen.

Däremot menar vi att EU-migrantdebatten inte kan förstås isolerad från kapitalismens logik. EU-migranterna konstitueras som grupp i en viss typ av samhälle. EU-migrantskapet förutsätter inte bara ett samhällssystem där rättigheter är knutna till medborgarskap. Det förutsätter dessutom ett ekonomiskt system som bygger på privategendom, generaliserad varuproduktion, pengar och lönearbete. EU-migrantens »nya utsatthet« får sin betydelse i relation till dessa historiskt specifika faktum, och vi menar att den ekonomiska strukturen är helt central för att förstå varför EU-migranten framstår som ett hot, som en anomali, som bör »avhysas« eller assimileras. EU-migranterna provocerar genom att lyckas överleva utanför de aktiviteter som den kapitalistiska välfärdsstaten upphöjer till förutsättningar för livet som sådant: lönearbete och tillväxtfrämjande aktiviteter.

När EU-migranterna tillskrivs egenskaper som oanständighet, kriminalitet, asocialt beteende, lättja och hedonism handlar det alltså inte så mycket om

26. Scholz, »Homo Sacer und ›Die Zigeuner« (2007).

27. Antonio Gramsci, *En kollektiv intellektuell* (1967).

hur individerna i denna grupp faktiskt är. Snarare speglar debatten en egenskap hos det kapitalistiska systemet självt, nämligen nödvändigheten i att degradera allt liv som står utanför det värdeskapande systemet till gränsen för det (o)mänskliga. Livet »där ute« måste vara outhärdligt. Detta är den yttersta förklaringen till varför en person som Martin Valfridsson, regeringens samordnare för utsatta EU-medborgare, förordar »nolltolerans« mot EU-migranter som slagit läger genom att slå fast att »man inte kan särbehandla en grupp i samhället«.²⁸

Återigen: vi vill inte bidra till romantiserade idéer om att de romska EU-migranternas situation i sig ska förstås som subversiv och antikapitalistisk. Däremot vill vi problematisera synen på välfärdsstaten som den självklara lösningen, eftersom den – i egenskap av rättsstat och socialstat – spelar en nyckelroll i upprätthållandet av det kapitalistiska systemet.

Välfärd och sociala rättigheter bortom välfärdsstaten?

För att summera argumentationen: EU-migrantfrågan är en debatt och en strid om vilka som ska ha rätt till rättigheter. Debatten färgas av välfärdsstatens moraliska ekonomi som präglar vårt tänkande kring hur rättigheter och

skyldigheter ska fördelas i samhället. Välfärdsstaten producerar ett ideologiskt system som inkluderar vissa grupper som »förtjänta« och exkluderar andra som »oförtjänta«. Romer förlorar systematiskt på detta då folkgruppen är föremål för stereotypa föreställningar om »zigenaren« som en social kategori som vägrar »göra rätt för sig«. Vi hoppas ha visat att denna problematik är en logisk konsekvens av det välfärdsstatliga systemet, och att problematiken inte enkelt låter sig justeras utan att skapa konflikter med det kapitalistiska system i vilket välfärdsstaten är grundad.

Så vad får detta för konsekvenser för en rörelse som kämpar för utvidgade sociala rättigheter? En första fråga är naturligtvis hur realistiska de lösningar som stannar inom ramen för välfärdsstatens normerande ordning egentligen är. Idén om att EU-migranternas fattigdom ska bekämpas genom skapandet av fler arbetstillfällen tycks sakna förutsättningar. Välfärdsstatens moraliska ekonomi grundlades under en period som kanske kommer visa sig unik i kapitalismens historia. Efterkrigstidens guldålder gav goda förutsättningar för att bedriva en assimileringstrategi, och många länder i Europa tycktes onekligen röra sig i riktning mot både full sysselsättning och utvidgade välfärdssystem. Men dagens EU-migrantdebatt har blossat upp i ett radikalt annorlunda läge. Under »den

28. »Valfridsson: Nolltolerans mot tiggares läger«, Ekots lördagsintervju, Sveriges Radio P1, 31 oktober 2015.

andra maskinåldern« ser vi en exponentiellt ökande teknisk utvecklingshastighet där arbetsmoment automatiseras snabbare än nya jobb skapas.²⁹ Denna tendens skapar tillsammans med kapitalismens kris en situation där alltför många människor ställs utan lönearbete. Politiken fortsätter dock, trots permanent massarbetslöshet, att betona individens skyldighet att aktivt söka arbete. Genom statliga incitamentssystem upprätthålls rädslan för att ställas utanför. I ett sådant politiskt-ekonomiskt läge framstår »zigenarens« föreställda hedonism som en smittsam sjukdom som riskerar att spridas över de föreställda etnicitetsgränserna till bredare folklager.

Vidare tycks idén om att staten ska träda in och garantera EU-migranternas sociala rättigheter och assimilering problematisk. EU-migrantdebatten äger rum i tid präglad av en längre process som kan beskrivas som *statens successiva undandragande*.³⁰ De förändringar i den globala kapitalismen som populärt beskrivs som »nyliberalism« har ökat trycket på staterna att ändra sin politis-

ka orientering. En generell konsekvens har blivit att staten och det offentliga dragit sig undan och att välfärden för allt större och alltmer marginaliserade grupper i stället upprätthålls av civilsamhället. Ur detta perspektiv framstår civilsamhällets påtvingade roll i att hantera »den nya utsattheten« som ett uttryck för en längre process. Religiösa samfund, välgörenhetsorganisationer, politiska sammanslutningar och lösa nätverk av exempelvis läkare och sjuksköterskor har samlat in pengar, köpt gasol för att hålla husvagnar varma, bidragit med sjukvårdsinsatser och så vidare. Stora delar av vänstern diskuterar dock inte detta civilsamhälle som en politisk realitet som vi har att leva med. Snarare dröjer man sig kvar inom den dominerande moraliska ekonomins ramar. Civilsamhällets insatser betraktas som temporära initiativ för att minimera lidande, inte som lösningar i sig. Förhoppningen är att civilsamhället ska kunna dra sig tillbaka och att staten (läs Sverige, EU eller Rumänien/Bulgarien) ska träda fram och »ta sitt ansvar«.

29. Se exempelvis Erik Brynjolfsson och Andrew McAfee, *Den andra maskinåldern. Arbete, utveckling och välbefinnande i en tid av lysande teknologi* (2015).

30. Vi förstår detta undandragande inte endast som orsakat av ideologiska dogmer kring marknadens förmåga att fördela resurser, utan snarare som ett utfall av i grunden förändrade materiella omständigheter. Välfärdssamhället uppstod i en historisk parentes vars förutsättning var ett komplext samband mellan världskrigets omfattande kapitalförstörelse, stor tillgång på ändliga naturresurser samt revolutionerande teknikutveckling i fabrikenas struktur. Statens roll, och handlingsutrymme, kan inte förstås utan att beakta dessa för »välfärdssamhället« grundläggande förutsättningar. För längre resonemang kring detta se exempelvis Harry Cleavers *Att läsa kapitalet politiskt* (2007) samt Centrum för marxistiska samhällsstudiers pamflett *Reformismens omöjlighet* (2011).

Men detta kvardröjande är problematiskt av fler skäl än de materiella. För det första reproduceras en idealiserad bild av den kapitalistiska välfärdsstaten som inte erkänner de inneboende begränsningar vi diskuterat i denna text. För det andra medför synen på staten som den enda institutionella form som kan garantera välfärd och social trygghet att civilsamhället som politisk arena försummas. I det vakuum som staten lämnar efter sig framträder ett nytt politiskt slagfält som handlar om vilka hegemoniska reciprocitetsnormer som ska vägleda civilsamhällets insatser. I detta ljus framstår det som en ödesfråga för varje rörelse att hitta former för att framgångsrikt uppnå hegemoni och makt över civilsamhällets strukturer. För vänstern handlar denna strid inte minst om att se till att civilsamhället präglas av värderingar om demokrati, jämlikhet och jämställdhet snarare än av reaktionära föreställningar om ex-

empelvis familjen eller kulturell homogenitet.

Det handlar också om att skärskåda och omförhandla den skuldlogik som strukturerar såväl välfärdsstatens normativa ideologi som (arbets)marknadens principer. Här kan organisering i civilsamhället fungera som ett socialt laboratorium där det genom allmänningar, ockupationer och nya allianser skapas embryon till en ny politisk samfällighet baserad på radikalt annorlunda principer än kapitalismens och välfärdsstatens.³¹ En central utmaning i en sådan strid om civilsamhället består i att etablera solidariska organiserings- och mobiliseringsformer som stärker banden mellan grupper som i nuläget splittras som »förtjänta« och »oförtjänta«, liksom att skapa förutsättningar för EU-migranter att utvecklas till politiska subjekt som majoritetssamhället inte bara talar *om* och forslar undan, utan till sist också talar *med*.

31. Denna diskussion utvecklas bland annat av den amerikanska litteraturvetaren Kristin Ross i boken *Communal Luxury. The Political Imaginary of the Paris Commune* (2015).